

Komunikacija in interakcija

Komunikacija se vzpostavi, ko ena oseba pošlje sporočilo drugi osebi bodisi besedno ali nebesedno. Do interakcije pride, ko med dvema osebama, na primer, odraslim in otrokom, pride do izmenjevanja odzivov – dvosmerne komunikacije.

Večina otrok z avtizmom ima težave pri interakciji z drugimi, saj se mora otrok, če želimo, da bo interakcija uspešna, znati odzvati na druge, ko mu ti pristopijo ali sam dati pobudo za interakcijo. Čeprav so mnogi otroci z avtizmom sposobni tega, ko si nekaj želijo, interakcije običajno ne uporabljajo, da bi ljudem pokazali določeno stvar ali da bi bili družabni.

Pomembno je, da se zavedamo, da komunikacija in interakcija ne vključujeta nujno uporabe jezika in govora. Mnogi otroci z avtizmom začnejo jezik uporabljati kasneje in se zaradi sramežljivosti izogibajo uporabi govora. Prav zaradi tega je treba z otrokom vzpostaviti druge načine sporazumevanja preden začne uporabljati jezik in govor.

Kako razumeti komunikacijo otroka z avtizmom

Starši otroka z avtizmom pogosto čutijo, da s svojim otrokom ne morejo komunicirati in stopiti v interakcijo z njim oz. so negotovi glede tega, kako bi to storili. Lahko se zdi, kot da otrok ne sliši, kar mu je rečeno, se ne odziva na svoje ime in/ali je ravnodušen do vseh poskusov za vzpostavitev komunikacije. Komunikacijo in interakcijo pri otroku z avtizmom lahko vzpodbudimo, če izkoristimo vsakodnevne priložnosti zanj ali poskušamo doseči njegov odziv med igro.

Če želimo razviti otrokove komunikacijske sposobnosti in potrebe, moramo opazovati na kakšen način otrok sporoča svoje potrebe. Na primer, če ugotovimo, da otrok ne uporablja glasu ali govora, ki so potrebni za besedno sporazumevanje, poskusite uporabljati geste. Otrok z avtizmom bo lahko poskušal komunicirati z drugimi na katerega od naslednjih načinov: s kriki, z vodenjem roke odraslega do željenega predmeta, z gledanjem željenega predmeta, s seganjem po njem, s pomočjo slik in eholalije.

Eholalija je ponavljanje besed drugih ljudi, ki je pogosta značilnost otrok z avtizmom. Ko otrok začne uporabljati eholalijo, verjetno tega ne počne z namenom vzpostavitve komunikacije, ampak najbrž ponavlja besede, ki jih ne razume. Vseeno pa je eholalija dober znak, saj kaže, da se otrokova komunikacija razvija – sčasoma bo začel uporabljati ponavljane besede in besedne zveze za sporočanje česa pomembnega. Otrok si lahko, na primer, zapomni besede, ki jih je slišal, ko ga je nekdo vprašal, ali bi želel pijačo, in jih uporabi kasneje, v drugačni situaciji, ko sam postavi svoje vprašanje.

Če se želimo uspešno sporazumevati z otrokom z avtizmom, moramo razumeti ne le, na kakšen način se ti otroci sporazumevajo, ampak tudi zakaj se sporazumevajo. Če

razumete namen otrokovega sporazumevanja, mu lahko pomagate poiskati več načinov in razlogov za sporazumevanje.

Obstajata dva glavna tipa komunikacije:

1. Pred-namerna komunikacija: ko otrok reče ali naredi stvari, ne da bi z njimi nameraval vplivati na druge okrog sebe. Ta tip komunikacije lahko otrok uporablja, da se pomiri, osredotoči ali kot reakcijo na jezo/vznemirjenje.
2. Namerna (intencionalna) komunikacija: ko otrok reče ali naredi stvari z namenom posredovati sporočilo drugi osebi. Ta tip komunikacije lahko otrok uporabi, ko nasprotuje nečemu, kar ga nekdo prosi, naj kaj naredi in ko sam prosi za kaj.

Intencionalna komunikacija je za otroka lažja, ko se nauči, da imajo njegova dejanja določen učinek na druge ljudi – prehod iz pred-namerne k namerni komunikaciji je velik korak za otroka z avtizmom.

Sussman (1999) pravi, da je koristno, če si otroke z avtizmom predstavljamo kot da so pri svoji namerni komunikaciji na nekakšnem kontinuumu. Na eni strani tega kontinuumu so otroci, ki v glavnem komunicirajo, da bi dobili stvari, ki bi jih radi, na drugi pa tisti, ki komunicirajo iz različnih razlogov, npr. postavljajo vprašanja, komentirajo stvari ali želijo biti le družabni.

Štiri različne stopnje komunikacije

(kot jih opredeljuje kanadski program centra za govorno-jezikovne motnje The Hanen Programme)

Stopnja komunikacije, ki jo je otrok dosegel je odvisna od treh dejavnikov:

1. Njegove sposobnosti interakcije z drugo osebo
2. Kako in zakaj se sporazumevajo
3. Njegove stopnje razumevanja

Prva stopnja – stopnja samozadostnosti:

Otrok na tej stopnji komunikacije ne kaže interesa za ljudi okrog sebe in se ponavadi igra sam. Njegova komunikacija je pretežno pred-namerna. Večina otrok, ki jim prvič diagnosticirajo avtizem, je na tej stopnji.

Druga stopnja – stopnja potreb

Na tej stopnji je otrok začel dojemati, da lahko s svojimi dejanji vpliva na druge ljudi. Nagnjen je k sporočanju svojih želja in veselja do česa odraslim tako, da jih vleče k premetom, igram ali na določene kraje.

Tretja stopnja – stopnja zgodnje komunikacije

Na tej stopnji se otrokova interakcija podaljša in postane bolj intencionalna. Otrok bo začel ponavljati nekatere stvari, ki jih sliši in tako sporočati svoje potrebe. Postopoma bo začel kazati na stvari, ki jih želi pokazati odraslemu in dvigati pogled; to je znak, da se začenja vključevati v dvosmerno interakcijo.

Četrta stopnja – stopnja partnerstva

Ko otrok doseže to stopnjo, je postal učinkovitejši udeleženec v komunikaciji. Znal bo uporabljati jezik v govoru in bo sposoben sodelovati v preprostem pogovoru. Otrok se bo mogoče zdel samozavesten in sposoben, ko bo komunikacija potekala v znanem okolju (npr. doma), vendar bo lahko imel težave, ko se znajde v neznanem okolju (npr. v vrtcu ali šoli). V takšnih situacijah bo mogoče začel uporabljati stavke, ki si jih je zapomnil in dajal vtis, da ignorira drugega udeleženca v komunikaciji s tem, ko mu sega v besedo in ne upošteva pravil izmenjevanja pri govoru.

Kako lahko odrasli vplivajo na komunikacijo otroka z avtizmom

Prezemi vlogo pomočnika in učitelja: Ko otrok ne more sporočiti svojih potreb, mu želimo pomagati tako, da vedno delamo stvari namesto njega. Na primer, gremo iskat njegove čevlje in mu zavezujemo vezalke. Vendar mu s tem zmanjšujemo možnosti, da pokaže, da lahko te stvari naredi sam. Ko je otrok na stopnji samozadostnosti, je težko uganiti, koliko je treba narediti namesto njega. V tem primeru je dobro, če otroka vprašamo, ali potrebuje pomoč, počakamo in še enkrat vprašamo preden mu priskočimo na pomoč.

Namesto, da otroku pustimo, da dela nekaj sam, ga spodbujamo, naj stvari dela z drugimi: Včasih bi si mislili, da otrok le kaže svojo neodvisnost, ko ga ne zanima interakcija z odraslim. Vendar pa je pomembno, da se otrok nauči interakcije in da ni prepuščen svojim lastnim sredstvom sporočanja. V tem primeru je ključno, da vztrajamo pri vključevanju v katerokoli dejavnost, v katero je vključen otrok, pa naj bo to igranje s kosom vrvice ali jemanje igračk iz škatle in ponovno dajanje nazaj. Če otrok kaže jezo ali agresivnost, ko to poskušate, vseeno vztrajajte. Jeza je vrsta interakcije in je boljša, kot če ne bi bilo odziva. Če s takšno interakcijo nadaljujemo, bo otrok mogoče sčasoma postopno ugotovil, da je interakcija z drugimi lahko zabavna.

Upočasnite tempo in dajte otroku priložnost za komunikacijo: Nega otroka z avtizmom in skrb zanj je včasih težaško delo in terja veliko časa. Pogosto smo v skušnjavi, da bi otroka priganjali pri opravljanju vsakodnevnih nalog kot je zajtrk in oblačenje. Nekaj dodatnih minutk pri takšnih opravilih bo otroku z avtizmom prišlo zelo prav, saj bo lahko v miru poskušal dojeti, kaj se dogaja okrog njega in razmisliti, kaj bi lahko povedal ob takšnih priložnostih.

Pri igri z otrokom prevzemite vlogo partnerja in ne vodje: Ko postaja otrok vse bolj več komunikacije, potrebuje manj usmerjanja – če mu postavljamo preveč

vprašanj in predlogov, lahko le stežka sam začne pogovor. Pomembno je, da dogajanje vodi otrok, mi pa mu le sledimo in se odzivamo na njegove pobude.

Otroku nudite povratne informacije: Pomembno je, da otroka nagradimo, ko se trudi razumeti in komunicirati. S tem povečujemo verjetnost, da bo to poskusil tudi naslednjič. Če njegove dosežke komentiramo tako, da jih na lahko dojemljiv način slikovito pohvalimo, bo svoja dejanja povezal z določenimi vašimi besedami.

Kako otroku z avtizmom dati razlog za komunikacijo

Če otrok z avtizmom brez težav dobi, kar hoče, ne bo imel razloga za komunikacijo in interakcijo. Zato mora odrasli velikokrat načrtno ustvariti situacijo, ki bo otroku ponujala priložnost za komuniciranje in interakcijo.

Spodbujajte prošnje: Položite otrokovo najljubšo igračo/hrano/video kaseto na mesto, kjer jo lahko vidi, a je ne more doseči, na primer, na visoko polico. Naslednja možnost je, da otrokov najljubši predmet položite v posodo, ki jo otrok težko odpre, na primer, v staro posodico od sladoleda ali kozarec za marmelado. To bo otroka spodbudilo, da zaprosi za pomoč in tako bo prišlo do interakcije med odraslim in otrokom.

Otroku ponudite igračo, s katero je težko upravljati: Igrač, ki jih je treba naviti ali stisniti, da bi funkcionirale, otrok ne bo mogel sam uporabljati, vendar bodo v njem vzbudile zanimanje. Otroku ponudite igračo/igrico in mu dajte čas, da ugotovi, kako deluje. Ko postane razočaran, ker z njo ne more upravljati, mu lahko na pomoč priskoči odrasli. Takšne igrače so na primer pajaci, ki izskočijo iz škatle, vrtavke in glasbene škatlice.

Ponudite otroku zelo zanimivo igračo: Baloni in mehurčki so zelo zanimive igrače in igro z njimi zlahka prilagodimo tako, da se igrata dve osebi. Preproste igre, kot je napihovanje balona, ki ga nato spustimo, da zleti v zrak, bodo otroku najbrž zelo všeč. Če balon napihnemo le delno in čakamo na odziv otroka preden, ga napihnemo do konca, na domiselni način spodbudimo interakcijo med odraslim in otrokom. Podoben učinek lahko dosežemo z mehurčki – pihnite nekaj mehurčkov proti otroku in ko si pridobite njegovo pozornost, zaprite pokrovček in čakajte na otrokov odziv, preden nadaljujete s pihanjem.

Stvari dajte otroku postopno: Če otrok takoj dobi vse, kar želi, ne bo imel razloga, da bi za kako stvar prosil odraslega. Če načrtujemo koliko hrane/igrač bomo ponudili otroku in to delamo postopno, mu ustvarimo priložnosti za interakcijo, saj mora potem sam izraziti svoje želje in potrebe. Na primer, če otrok hoče piškot, ga razlomite na majhne koščke in mu najprej dajte en košček, nato pa postopno več, ko s pomočjo komunikacije zaprosi zanje.

Naj otrok odloči, kdaj bo konec dejavnosti: Ko se otrok vključi v dejavnost z odraslim, nadaljujte z njo, dokler otrok ne pokaže, da ima dovolj. Pozorni bodite na zmrdovanje in obrazne grimase ali kadar začne otrok odrivati dejavnost. Tako bo prisiljen sporočiti, da je pripravljen prenehati z dejavnostjo. Če otrok ne uporabi

govora kot sredstvo sporočanja, da je končal, pospremite njegovo obliko komunikacije z besedami kot so 'končali smo' ali 'dovolj je bilo', da spodbudite njegov jezikovni razvoj.

Če otrok vodi dejavnost, nastane več interakcije

Če v dejavnosti raje sledimo otroku, kot pa da jo usmerjamo sami, mu omogočamo, da se nauči komunicirati, medtem ko kaj dela z drugo osebo, tako pa nastane več interakcije. Otroku, ki dejavnost vodi, ji bo verjetno posvečal več pozornosti, najverjetneje se bo osredotočal na isto stvar kot odrasli in se naučil, kako sprejemati odločitve.

Ko sledimo otroku, je dobro, da se postavimo v položaj, v katerem smo iz oči v oči z njim, saj tako najlažje opazimo, kaj točno otroka zanima. Tako bo otrok tudi lažje vzpostavil stik z očmi, kar je otroku z avtizmom pogosto težko. Če smo otroku nasproti, mu prav tako omogočimo, da lahko vidi vse različne izraze obraza, ki jih uporabljamo v komunikaciji. Otroku z avtizmom pogosto ne bo uspel opaziti teh neverbalnih komunikacijskih vedenj med pogovorom; zato je pomembno, da mu pozornost nanje usmerimo kadarkoli je mogoče. Doseči želimo, da bi se otrok sčasoma navadil na družbo odraslega pri igri na njegovi ravni in začel pričakovati njegovo prisotnost, ga šel iskati, če se mu sam ne bi pridružil.

Posnemanje otrokovih dejanj in besed mu bo pomagalo, da se začne vključevati v dvosmerne interakcije. Če otrok ropota z žlico po mizi in odrasli stori isto, bo postal otrok verjetno pozoren nanj. To idejo lahko uporabimo tudi v zvezi z zvoki, ki jih spušča otrok ali senzoričnim vedenjem, na primer, ploskanje in vrtenje. Ko otrok ugotovi, da odrasli ponavlja za njim, bo mogoče tudi on začel posnemati odraslega. Tako dobimo priložnost, da dejavnostim dodamo nekaj novega, kar otrok nato posnema.

Tudi če otrok z avtizmom ne kaže zanimanja za igro s katerokoli igračo, ki mu je na voljo ali igrače raje zлага, namesto da bi se igral z njimi, se nam še vedno ponujajo priložnosti za komunikacijo in interakcijo. Na primer, če otrok zлага igrače v vrsto, se odrasli lahko vključi v dejavnost tako, da otroku podaja avtomobilčke enega po enega. Tako odrasli dobi svojo vlogo v igri in otrok ga mora vključiti v vse, kar počne. Če otroka zanima samo metanje igrač na tla, jih lahko odrasli pospravlja v košaro in jih vrača otroku ter tako ustvarja vzorec interakcije in komunikacije z otrokom.

Kako lahko odrasli otroku z avtizmom pomagajo razumeti, kar mu je rečeno

Otroku z avtizmom ima velike težave s predelovanjem podatkov. Do težav pride, ker je otroku največkrat težko razumeti svet okrog sebe. Tudi ko otrok razume situacijo, mogoče ne bo razumel besed, ki spadajo v to situacijo. Včasih bi sklepali, da otrok razume, kar mu je rečeno, ker se zdi, da sledi navodilom. Vendar pa je bolj verjetno,

da ve, kaj mora storiti, ko dobi navodila v določenem kontekstu, saj je isto ravnal že večkrat prej.

Načinov, kako lahko otroku pomagamo razumeti, kaj mu ljudje govorijo, je več:

Povejte manj in govorite počasi: Odrasli lahko zmanjšajo količino besed, ki jih uporabijo, ko komunicirajo z otrokom in mu še vedno posredujejo vse pomembne informacije. Uporabljajte ključne besede, ki so značilne za določeno situacijo, jih ponavljajte in poudarjajte ter podkrepite z gestami, kot je kazanje s prstom. Sussman (1999) uporablja slogan, ki nas spomni, kako lahko odrasli otroku z avtizmom pomaga, da ga ta lahko razume:

*"Z besedami **skopari** in jih **poudari**, govori **počasi** in z gesto **pokaži**."*

Če je otrok šele pred kratkim začel uporabljati govor kot sredstvo komunikacije, naj odrasli uporablja po eno besedo, ko komunicira z njim. Poimenujte na primer njegove najljubše igrače in hrano. Pri tej metodi je pomembno, da stvari poimenujemo neposredno preden jih ponudimo otroku. Če se je otrokova pozornost preusmerila na nekaj drugega, bo beseda zanj izgubila pomen.

Otrok z avtizmom nas bo bolje razumel tudi, če bomo med izrečenimi besedami in stavki naredili kratek predah. Otroku s pavzami dajemo čas, da predela, kar smo mu povedali, tako pa dobi tudi priložnost, da razmisli o svojem odgovoru.

Naše besede bo otrok lažje razumel tudi, če jih bomo pospremili z gestami. Na primer, ko otroku ponujamo pijačo, mu lahko z gestami prikažemo dejanje pitja tako, da se pretvarjamo, da v roki držimo kozarec in ga pripeljemo k ustom, kot da bomo naredili požirek. Podobno mu lahko prikažemo uživanje hrane. Uporabimo lahko tudi posebej izraženo mimiko obraza in kimanje z glavo za "da" in "ne" in geste za pozdrave kot so "dober dan" in "nasvidenje". Ko otroku govorimo o drugih ljudeh, na primer "babica pride", pomaga, če otroku pokažemo fotografijo osebe, o kateri govorimo.

Razumevanje lahko povečamo tudi s pomočjo drugih vizualnih pripomočkov, na primer slikovnimi urniki, risbami, kartami z gesli in slikovnimi/simbolnimi dnevnimi razporedi.

Uporaba sredstev za pospešeno in alternativno komunikacijo (Augmentative and Alternative Communication – AAC)

Pri pospešeni in alternativni komunikaciji (AAC) gre za katerokoli obliko jezika, razen govora, ki otroku pomaga v socio-komunikacijskih interakcijah. Na voljo je cela vrsta sredstev AAC za otroke, ki nimajo razvitega govora, takšni otroci pa se med seboj močno razlikujejo. Zato je ključnega pomena, da ekipa ustreznih strokovnjakov skupaj s starši otroka z avtizmom oceni, katere možnosti AAC ima otrok na voljo, nato pa se skupaj odločijo za najustreznejše. Preden začnemo z uporabljanjem določenega sredstva AAC, je treba upoštevati naslednje kriterije: kognitivne in

motorične sposobnosti, slog učenja, komunikacijske potrebe in sposobnost pismenosti.

Za otroke z avtizmom je lahko uporaba sredstev AAC še posebej koristna. Otroci z avtizmom, ki nimajo razvite sposobnosti govora, se pogosto zatečejo k problematičnim oblikam vedenja, da bi zadovoljili svoje potrebe in občutke. Uporaba določenega sredstva AAC jim lahko nudi primarno sredstvo za družbeno komunikacijsko interakcijo z drugimi. Če se strokovnjaki odločijo, da je določeno AAC sredstvo primerno za otroka, so ljudje okrog njega odgovorni za nadaljnje oblikovanje sistema.

Različne vrste AAC sredstev, ki so primerna za otroka z avtizmom, vključujejo:

- sistem komunikacije z izmenjavo slik (Picture Exchange Communication System – PECS, Frost in Bondy, 1994)
- znakovni jezik
- interaktivne komunikacijske plošče
- komunikacijske karte z gesli
- konverzacijske knjige
- komunikacijski pripomočki za produkcijo glasu

Znakovni jezik:

Obstaja več različnih sistemov znakovnega jezika, na primer Ameriški znakovni jezik (American Sign Language – ASL), Britanski znakovni jezik (British Sign Language – BSL), Makaton™, Paget Gorman Signed Speech™ in Signed Exact English.

V Sloveniji obstajata dve obliki znakovnega jezika:

1. **Slovenski znakovni jezik** je znakovni jezik gluhih ali pogovorni jezik gluhih s povsem svojimi slovničnimi pravili, ki niso enaka pravilom slovenskega jezika.
2. **Znakovno podprt slovenski jezik** (Sign Supported Speech ali Signing Exact Slovene), je način komuniciranja, pri katerem znakovni jezik dopolnjujejo s kretnjami in gre torej za dobesedno prevajanje slovenskega jezika z besediščem slovenskega znakovnega jezika. Ta oblika je veliko v rabi v javnih situacijah (televizija, javni shodi in prireditve).

(Vir: <http://www.viva.si/clanek.asp?id=1482>)

Pri uporabi znakovnega jezika za pomoč otroku z avtizmom, je koristno uporabljati celovit komunikacijski pristop. Celovita komunikacija pomeni, da uporabljamo kombinacijo govora in znakov in tako isto jezikovno strukturo otroku predstavimo na dva načina. Tako bolj poudarimo pomene ključnih besed in otroku olajšamo razumevanje jezika.

Interaktivne komunikacijske plošče:

Interaktivne komunikacijske plošče vsebujejo vizualne simbole, ki so urejeni po temah. Lahko se pojavljajo v različnih velikostih in formatih, odvisno od dejavnosti in okolja, v katerem jih uporabljamo. Lahko so tako prenosne kot stacionarne – prenos

teh ni mogoč. Izbira in ureditev simbolov, ki jih uporabljamo, mora vzpodbujati motivacijo otroka in zviševati funkcijsko komunikacijo otroka.

Kartice z gesli:

Kartice z gesli načeloma uporabljamo pri otrocih, ki so sposobni verbalizacije. Uporabljamo jih, da otroka spomnimo, kaj hoče reči in mu nudimo alternativen način komunikacije. Vsebujejo lahko eno ali več sporočil v slikovni ali pisni obliki in lahko nadomestijo verbalne spodbude. Posebej koristne so torej za tiste otroke, ki se najbolj zanašajo na verbalne spodbude. Kartice z gesli se lahko dobro obnesejo v situacijah, ko mora otrok z avtizmom izraziti sporočilo v stresnem ozračju.

Konverzacijske knjige:

Konverzacijska knjiga je lahko slikanica ali vsebuje pisne povzetke tem pogovorov, s katerimi želimo povečati pogovorne sposobnosti otroka. Teme pogovorov so razporejene v majhni knjižici, zlaganki ali podobnem, uporabljamo jih pa kot vir idej za teme pogovora z odraslim. Pomembno je, da je knjiga primerna starosti otroka in da so teme izbrane tako, da teme otroku nekaj pomenijo. To lahko pogosto najbolje dosežemo z uporabo fotografij – zlasti za manjše otroke. Konverzacijske knjige otroku pomagajo organizirati pogovor. Ponujajo teme in konkretna, vizualna sredstva za pogovor.

Komunikacijski pripomočki za produkcijo glasu:

Naprave za produkcijo govora dajejo neverbalnim otrokom "glas". Ekipa ustreznih strokovnjakov naj določi najprimernejšo vrsto tehnologije. Ekipa mora nato izbrati primerno besedišče, grafično podobo, velikost simbolov in osnovne situacije, ki naj bi otroka vzpodbudile k sodelovanju. Na voljo je široka paleta naprav, tudi enostavnejše za tiste, ki ne razumejo vizualnih simbolov. Da bi naprave lahko uporabljal, mora otrok razumeti koncept vzroka in posledice. Ena vrsta take naprave je BIGmack™ (za dodatne informacije se obrnite na Ability Net ali Ace Centre).

Če uporabljamo kombinacijo AAC, socialne pomoči, organizacijske pomoči in navodil z vizualnimi gesli, lahko zvišamo količino socialne komunikacijske interakcije pri otrocih z avtizmom.